

dat, které do jisté míry upřesnily archeologická pozorování v terénu. Radiokarbonové datování provedly laboratoře v Heidelbergu a v Berlíně.

Třetí kapitola knihy je věnována opevněnému výšinnému sídlišti v trati „Schalkenburg“ u Quenstedtu, jehož výzkum probíhal už jedno desetiletí. Nejstarší náznaky osídlení spadají již do neolitu. Nejintenzivnější osídlení náleží době eneolitické, v menší míře pak mladší době bronzové a starší době železné. Vlastní pětinasobný prstenovitý palisádový systém datují do staršího období kultury nálevkovitých pohárů. Podle archeologického výzkumu vznikl dříve než se zde objevili nositelé kultury bernburské a zřejmě neměl dlouhodobé trvání. Autoři uvádějí některé analogie k okrouhlému opevněnému útvaru a docházejí k závěru, že je to kultovní místo („Woodhenge“). Plocha zmíněného kultovního místa pak sloužila po ztrátě své původní funkce jako prostor k vybudování sídliště lidu bernburské kultury, jehož osídlení zde bylo dosti intenzivní. Svědčí o tom archeologické nálezy, které jsou uloženy v muzejních depozitářích v Halle. Především je zastoupena keramika, která představuje typickou bernburskou provenienci. Mezi sídlištními objekty se rovněž nacházely eneolitické hroby; některé náleží kultuře baalbré, 23 hrobů kultuře se šňůrovou keramikou a 12 hrobů datují do období časně doby bronzové. U všech hrobů je proveden podrobný popis materiálu, orientace kostry a další důležité náležitosti.

V závěrečné kapitole shrnují autoři poznatky, získané archeologickým výzkumem dvou rozdílných lokalit na území NDR. Srovnávají nálezy z období časově shodných kultur na obou lokalitách a vyhodnocují poznatky o základních prvech těchto sídlišť a nálezech z hrobů. Uvažují též o různých vlivech a vztazích v období neolitu, které se šířily ze střední Evropy přes území Čech a správně poukazují i na vlivy z oblasti duchovní kultury. Dokazují to především nálezy stolečků či oltáříčků v bernburské kultuře, s nimiž se setkáváme již na území Moravy u nositelů jevišovické kultury.

Nutno zdůraznit, že monografie H. Behrense a E. Schrötera je ukázkou dobré práce archeologů z NDR. Přesvědčuje nás o tom logické a výstižné sestavení textu práce, kde je zhodnocena v plné míře charakteristika zkoumaných lokalit způsobem opravdu kvalitním. Precizně jsou rovněž provedeny obrázky, fotografické tabulky a obrazové přílohy, které svou jednoduchou formou plně vystihují řešenou problematiku a čtenář si rychle získá představu o popisovaném jevu. Závěrem lze říci, že tato monografie rozšiřuje naše poznatky o způsobu života v období neolitu na území NDR, kde sledujeme dosti společných nebo blízkých vývojových rysů i se sousedním územím. Zajímavá je jistě myšlenka šíření zvláštních objektů obehnaných buď příkopem nebo palisádou či kombinací obou technik na velkém území, ale poněkud v odlišnějším časovém postavení. Jejich interpretace není v současné době jednoznačná, ale začíná převažovat názor o jejich kultovním charakteru.

Pavel Košťálek

Š. Batović—A. Benac—B. Brukner—S. Dimitrijević—M. Garašanin—D. Srejšević, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, II — neolitsko doba*, Sarajevo 1979, 705 stran, 28 obrázků v textu, 9 mapek a 49 tabulek.

Monografie o jugoslávském neolitu je dalším kolektivním dílem předních jugoslávských archeologů, kteří se specializují na období neolitu. Přiznačně je, že autoři dříve rozdělují území Jugoslávie na několik zájmových zón, v nichž podávají přehled vývoje jednotlivých neolitických složek. Výjimku snad tvoří kapitola o křišské kultuře.

V úvodu se A. Benac, M. Garašanin a D. Srejšević zabývají dějinami bádání neolitu v Jugoslávii, přírodním prostředím a podílem geografických faktorů na rozvoji neolitických kultur. Období neolitu rozdělují do dvou velkých etap: A. předkeramický neolit, nebo-li protoneolitická doba, B. klasičtý (keramický) neolit.

Autorem kapitoly o protoneolitickém období, kdy existuje lepeškovirská kultura je D. Srejšević. V úvodní části charakterizuje územní rozšíření této kultury, která se rozprostírá v Derdapu; její rozsah ilustruje přehledná mapa. Autor dále věnuje pozornost problematice relativní chronologie a podrobně se zabývá rozborem sídlištních jednotek a sídlišť vůbec. Mrtví jsou pohřbíváni přímo na sídlištních nebo v jejich nej-

blíže okolí. Je známa inhumace, žeh a druhotné pohřbívání nebožtíků. Lze tvrdit, že pohřební ritus je značně složitý a komplikovaný. Vlastní prameny hmotné kultury dělí autor na předměty každodenní potřeby a na předměty, které mají vztah k náboženství a magii. Charakteristickou složkou kultovních míst je specifická skulptura. Analogie k těmto skulpturám hledá D. Srejšović v oblastech Předního východu. Kulturně navazují na tradice pozdního paleolitu, což se projevuje i v antropologickém materiálu. D. Srejšović zastává názor, že starčevská kultura v plné míře navázala na nejmladší období lepeškovirské kultury a vidí zde přímý vývoj i v dalších směrech.

V kapitole o centrální balkánské zóně nás M. Garašanin seznamuje s problematikou neolitu na území, které zahrnuje dnešní Srbsko, Makedonii a Kosovo. Je to území jižně Dunaje a dolního toku řeky Sávy s menším zásahem na území Vojvodiny. V jižní oblasti centrální zóny se vyskytuje ve starším a středním neolitu skupina Anzabegovo-Vrňnik a náleží do balkánsko-anatolského kulturního komplexu. Nacházíme u ní četné analogie, které odpovídají nálezům z Hacilaru. Rovněž spatřujeme určité návaznosti na protosekelskou skupinu. Mladší fáze skupiny Anzabegovo-Vrňnik přežívá do středního neolitu. Dále vystupuje skupina veluško-porodinská, která zaujala prostor na jižních hranicích dnešní Jugoslávie. Příznačná jsou pro ni tellová sídliště a skupina se dělí na stupeň I—IV. Lid veluško-porodinské skupiny budoval chaty trapezoidního tvaru a známe i zbytky omítek bílé barvy. Z archeologického materiálu jsou doloženy i modely těchto chýší. Na keramice se objevuje barbotino, zřídka impresso, ale především bílá malba na červeném podkladu. Hojná je též plastika, především antropomorfní. Můžeme říci, že veluško-porodinská skupina představuje regionální skupinu, která náleží do balkánsko-anatolského kulturního komplexu v Pelagonii. Současná starčevská kultura — jugoslávští badatelé hovoří většinou o skupině, což je důsledek nejednotné terminologie — byla rozšířena na území centrální balkánské zóny a zasahovala i do sousedních oblastí. Do textu je dána přímo mapka, poskytující dobrý přehled rozšíření v jednotlivých oblastech Jugoslávie. Existenci starčevské kultury máme doloženou po celé období staršího a středního neolitu. Sídliště budovali nositelé této kultury jak na terasách řek nebo poblíž vodních toků, tak i na ostrožnách obtékaných vodou. Hroby známe přímo z osad, kde byli nebožtíci pochováni ve skrčené poloze. V pasážích o keramice hodnotí M. Garašanin keramiku po stránce typologické i výzdočné. Vhodně jsou umístěny přehledy keramičkových forem a plastiky. Opět vystupuje nejednotnost terminologie, kdy jugoslávští badatelé nadřazují termín fáze nad stupeň. Na genezi starčevské kultury měly podíl dvě složky: jedna z balkánsko-anatolského kulturního komplexu a druhá ze severobalkánsko-pannského kulturního komplexu. Z balkánsko-anatolského komplexu přebírá tato kultura jemné zboží s malovaním a ze severobalkánsko-pannského komplexu zase barbotino a impresso. Vinčanská kultura (zde termín skupina) představuje jednu z nejdůležitějších složek mladého balkánského neolitu. Stejně jako starčevská kultura zaujala celý prostor centrální balkánské zóny s pruníkem do západobalkánské zóny, kde pak ovlivňovala vývoj ve střední a západní Evropě. Díky rozšíření v centrální balkánské zóně je spojena s vývojem neolitu v Přední Asii a v oblasti Mediteránu. M. Garašanin nás seznamuje s problematikou periodizace a poukazuje na nejnovejší nálezy. Podává též charakteristiku sídliště a sídlištních jednotek. Pohřební ritus je především kostrový, mrtví leží ve skrčené poloze různě orientováni. Zárovň ritus známe ojedinelé a jeho problematika není spolehlivě vyřešena. V textu, kde se M. Garašanin zabývá prameny hmotné kultury, podává charakteristiku náplní jednotlivých vývojových období vinčanské kultury a pomocí názorného vyobrazení představuje základní keramičné typy a plastiku. Nastihuje rovněž počátky metalurgie a rudnictví. Poměrně velké místo v textu věnuje autor jednotlivým variantám vinčanské kultury (neustále používán termín skupina), z nichž zvýrazňuje variantu Zelenikovo II, která byla vydělena v roce 1975. Kapitola zakončuje přehledná synchronizační tabulka, zachycující vývoj v centrální balkánské zóně, Thesálii a v Thracii.

Kapitola věnovaná křišské kultuře seznamuje archeology s nálezy v prostoru mezi Dunajem a Tisou na území Jugoslávie. Vypracoval ji B. Brukner a podává informace o základní problematice této kultury (používá termín skupina). Pozornost soustřeďuje především na relativní chronologii, sídliště, pohřební ritus, ale hlavně na materiální kulturu. Zabývá se též problematikou geneze a vztahů k sousedním skupinám či kulturám.

Autorem kapitoly o severní zóně je S. Dimitrijević. Úvodní část věnuje dějinám bádání a vymezuje sledovaný prostor. V části o raném neolitu se autor zaměřuje na

problematiku starčevské kultury (nepoužívá na rozdíl od jiných archeologů termín skupina). Zabývá se především periodizací, sídlištní problematikou a pohřebním ritu. Nejvíce pozornosti věnuje rozboru keramiky a keramických výrobků vůbec. Základní keramické třídy zobrazuje na obr. 14. Rozdíly v keramice a její výzdobě mezi severní a jižní zónou vyjádřil procentuálně. V období středního a pozdního neolitu vystupuje na tomto území sopotská kultura. Stylově je bližší starčevské kultuře než vinčanské a rozhodně není derivátem vinčanské kultury. Je pro ni typické redukční vypalování a keramika s černou politurou. Náleží do balkánsko-anatolského kulturního komplexu, který prostřednictvím této kultury ovlivňoval velké územní prostory. S. Dimitrijević podává charakteristiku sopotské kultury a s hlavními keramickými třídami se můžeme seznámit pomocí přehledných vyobrazení (obr. 15 a 16). Rozšíření této kultury je pak zachyceno na mapce č. 4. Hlavní důraz klade autor na rozbor pramenů hmotné kultury a na otázky synchronizace. Poukazuje na přítomnost pozdní vinčanské kultury, která v pozdním neolitu ztrácí území na úkor jiných kultur. V západní části severní Jugoslávie vystupuje ve středním a pozdním neolitu korenovská kultura. Vyrůstá na starčevském podloží a objevují se v ní vlivy z okruhu nejmladší kultury s lineární keramikou. S. Dimitrijević analyzuje archeologický materiál a pozornost věnuje i chronologii a synchronizaci. Mapa č. 5 ilustruje rozšíření této kultury společně s kulturou brezovljanskou, která vznikla na podloží korenovské kultury za přispění sopotské složky v době její expanze. Je též věnována náležitá pozornost památkám brezovljanské kultury a mimo podrobný rozbor archeologického materiálu se autor zmiňuje o problémech synchronizace s vypíchanou keramikou a s lužianskou skupinou. Přehledně se autor zabývá alpsko-lengyelskou kulturou, jež byla vydělena v roce 1975. Kapitola je ukončena synchronizační tabulkou vývoje neolitu v severní zóně dnešní Jugoslávie a v západním regionu Karpatké kotliny.

V kapitole o přechodní zóně popisuje A. Benac vývoj neolitických kultur v tomto prostoru. Je to oblast centrální Bosny, jižní Metohije s oblastí kolem Ochridského jezera a jižní Pelagonije. Postupně charakterizuje neolitický vývoj v těchto oblastech, z nichž je nejpracovanější centrální Bosna. Mapa č. 6 zachycuje vývoj v přechodní zóně a podle ní si můžeme udělat obraz o intenzitě osídlení v jednotlivých částech přechodné zóny. Nejstarší kulturou v centrální Bosně se jeví kultura starčevsko-impresáková (opět terminologická nejednotnost; používá i termín starčevsko-impresáková kulturní skupina). A. Benac mimo jiné píše o sídlištní problematice (lokalita Obre), pohřebním ritu, hmotné kultuře a o dalších problémech. Text doplňuje i typologická tabulka keramiky. Zdůrazňuje otázky ekonomiky a konstatuje, že u obyvatelstva hrálo důležitou roli chovatelství. V duchovní sféře poukazuje na kult slunce. Tato kultura má dvě komponenty — starčevskou z centrálního Balkánu a kulturu impresso z pobřeží Jadrana. Střední dobu neolitickou reprezentuje kakanjská kultura. A. Benac se věnuje otázkám sídlištní a sídlištních jednotek, podrobným rozboru pramenů hmotné kultury — je to především rozbor keramiky (viz obr. 21) a duchovní sféře. V části o genezi a kulturních vztazích řeší vznik a synchronizuje kakanjskou kulturu se sousedními oblastmi. Zdůrazňuje, že při vzniku kakanjské kultury hrála velkou úlohu starčevská báze a též komponenty jadranské — impresso keramika. Mladší období neolitu představuje butmírská kultura (butmírská kulturní skupina). Kromě rozboru sídlištní a sídlištních jednotek popisuje autor problematiku pohřebního ritu, ale největší úsilí věnuje rozboru archeologického materiálu, především keramiky. Rozlišuje starou, střední a mladou fázi a v rámci těchto fází rozebírá hlavní keramické křídy, které shrnuje do přehledné tabulky (obr. 23). Pozornost je věnována i dalším jevům této kultury, především vzniku. Důležitou úlohu hrálo domácí kakanjské podloží za přispění vlivů podunajsko-středoevropských, dále jihovýchodní elementy, sekundárně působila i lengyelská složka a keramika typu Serra d'Alto. Dobře propracovaná je též část zabývající se synchronizací. Složitá situace se projevuje na území jižní Metohije a v oblasti Ochridského jezera či v jižní Pelagoniji. Prolínající komponenty ze sousedních oblastí a poměrně málo prozkoumaných lokalit ztěžují naše poznání.

Kapitola o jadranské zóně, kterou zpracoval Š. Batović podává poznatky o osídlení pobřežního území Jugoslávie. Velmi podrobně zpracoval autor dějiny bádání této oblasti, kde dokonce hodnotí situaci posledních let téměř po rociích. Období neolitu rozděluje na starší úsek, střední a pozdní. Provádí pečlivou charakteristiku jednotlivých kultur, reprezentujících tyto časové úseky. Ve starším období osídlili pobřeží Jadrana nositelé kultury impresso. Autor se zabývá rozbozem památek, periodizací a chronologií. Závěrem synchronizuje tuto kulturu s okolními kulturami. Ve středním

neolitu vystupuje na pobřeží danilská kultura (danilská kulturní skupina). Š. Batović opět hodnotí jednotlivé složky památek hmotné kultury a velkou pozornost věnuje kulturním vztahům a datování, kde využívá i radiokarbonových dat. Pozdní neolit je reprezentován hvarskou kulturou (hvarská kulturní skupina). Zaujala prostor jako předchozí danilská kultura. Po analýze archeologického materiálu se autor zabývá obecnou archeologickou problematikou, především kulturními vztahy, datováním a synchronizací s kulturami či kulturními skupinami v Albánii a Itálii. Kapitola obsahuje názorné přehledy nejdůležitějších keramických tvarů a synchronizační tabulky.

Závěrečnou kapitolu zpracoval A. Benac, M. Garašanin a D. Srejšević. Autoři věnují pozornost chronologii, kde stále existují spory mezi datováním pomocí metody historicko-komparativní a radiokarbonové. Dalším problémem je geneze neolitických kultur či skupin na území Jugoslávie. Existují dvě základní teorie: migrační a autochtonní. Při vzniku jednotlivých neolitických kulturních skupin (nejčastěji používaný termín) někdy převažuje autochtonní komponenta, jindy migrační. V pasážích o duhovní kultuře poukazují autoři na rozdíly mezi jednotlivými zónami a zdůrazňují příznačné prvky pro jednotlivé kultury. Kapitolu uzavírá část věnovaná problémům historické interpretace. Autoři zde zdůrazňují vliv vyspělých sousedních oblastí a ne malou úlohu hrálo i přírodní prostředí.

Závěrem lze konstatovat, že monografická práce jugoslávských archeologů je velkým přínosem pro poznání problematiky neolitu na Balkáně a stane se nezbytným pramenem pro studium neolitických kultur této oblasti. Výhrady můžeme mít pouze k nejednotné terminologii, která je ovšem v archeologické literatuře běžným jevem. Na vysoké úrovni jsou obrázky, mapky a tabulky. Rovněž seznam literatury zachycuje důležité údaje o starší i nejnovější literární produkci, která se váže k neolitickému období Jugoslávie.

Pavel Košťálek

A. Benac—S. Dimitrijević—B. Jovanović—N. Tasić, Praistoria jugoslavenskih zemalja, III — eneolitsko doba, Sarajevo 1979, 500 stran, 11 obrázků v textu, 7 mapek a 51 tabulek.

Třetí svazek kolektivního díla předních jugoslávských archeologů shrnuje vyderpávajícím způsobem poznatky o eneolitu Jugoslávie a umožňuje čtenáři proniknout do problematiky tohoto období ve zvláště exponované oblasti, kterou zajisté představuje území Jugoslávie.

V úvodu monografie nás S. Dimitrijević a N. Tasić seznamují s problematikou výzkumu období eneolitu v Jugoslávii a podávají stručný přehled nejdůležitějších lokalit a dějin jejich výzkumu. Je zde uveden seznam zásadních prací, které se zabývají výzkumem tak důležitého úseku pravěkých dějin jakým je bezesporu v balkánském prostoru období eneolitu.

Druhá kapitola je věnována těžbě rud a metalurgii. B. Jovanović se věnuje především hlavním oblastem, ve kterých docházelo k těžbě rud a konstatuje, že zpočátku byl zpracováván hlavně azurit, malachit a kuprit. První měděné výrobky zjišťují jugoslávští badatelé již v období mladého neolitu. Nejlépe prozkoumaným rudným dolem je Rudna glava u Majdanpeka ve východním Srbsku. B. Jovanović na základě archeologického výzkumu a poznatků z archeologické literatury popisuje systém těžby rudy na tomto důležitém nalezišti.

Další část monografie, kterou napsal N. Tasić, se zabývá problematikou kultury tiszapolgárské a bodrogkeresztúrské. Obě kultury pokládají někteří jugoslávští badatelé za jediný celek s vývojovými fázemi (M. Garašanin a N. Tasić). Podporují to především nálezy obou kultur na společných pohřebištích. Tiszapolgárská kultura stejně jako bodrogkeresztúrská se do prostoru Jugoslávie rozšířila z Maďarska a poprvé se zde objevuje větší počet kovových předmětů. N. Tasić polemizuje s názory slovenských badatelů o vytvoření prototiszapolgárského období, neboť to je známé pouze na východním Slovensku a ve Vojvodině, tedy v oblastech, ležících na periférii vývoje